

ВІДГУК
офіційного опонента

доктора юридичних наук, старшого викладача кафедри права Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, судді Львівського окружного адміністративного суду

Гулика Андрія Григоровича

на дисертаційну роботу **Кузьменко Кристини Олександрівни**
«Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві»,

подану на здобуття ступеня доктора філософії

з галузі знань 08 – Право

за спеціальністю 081 – Право

Актуальність теми дисертаційної роботи. Жодна держава в світі ще не сформувала ідеальної моделі судової влади та здійснення правосуддя у цивільних справах. Судові реформи різного ступеню інтенсивності, що пройшли в країнах із сталими правовими традиціями, лише намітили загальний напрям еволюційного розвитку цивільного судочинства, метою якого є підвищення ефективності цивільної процесуальної діяльності й послідовне забезпечення справедливості судового розгляду.

В Україні питання судової реформи мають первинне значення. Йдеться не лише про необхідність виконання перед іноземними партнерами узятих на себе зобов'язань, але й реального впровадження доступного правосуддя, дієвого механізму захисту права і виконання судових рішень. В умовах післявоєнного відновлення України це особливо важливо.

Слід звернути увагу на науковий супровід пропонованих змін. Вважаємо, що без належного теоретичного обґрунтування та розуміння методології реформ, що враховують інтереси і можливості держави й учасників судового процесу, будь-які перетворення в цій сфері не досягнуть своєї мети. У цьому сенсі, очевидна корисність доктринальних досліджень і розробок цивільного судочинства. Передусім, варто звернутися до такої проблематики цивільного процесу, яка має фундаментальний характер і припускає вивчення правових конструкцій і категорій, що забезпечують отримання нового наукового знання щодо правосуддя у цивільних справах і якомога точний прогноз розвитку цивільного процесуального законодавства. Це висуває все нові вимоги перед сучасними дослідниками вітчизняного права і процесу.

Дисертаційне дослідження К. О. Кузьменко, присвячене принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві, на наш погляд, правомірно відносити до наукових робіт, які характеризуються зазначеними рисами. Спробуємо розгорнути ці судження в обраному напрямі.

Питання меж здійснення суб'єктивного цивільного права були добре відомі ще римським юристам. Більше того, заходи відповідальності за недобросовісну поведінку виявилися тоді настільки ефективними, що були

сприйняті багатьма європейськими країнами. Тією чи іншою мірою, але ми сьогодні маємо справу з римською тезою щодо недопущення неправомірного використання суб'єктивного права.

Для К. О. Кузьменко – це лише один з небагатьох зрізів вивчення. Головне – дати оцінку цивільному судочинству з позиції принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами та конкретних заходів боротьби з його порушеннями. У цьому ми бачимо особливу актуальність цього дисертаційного дослідження, спрямованого на обґрунтування того постулату, що чим більшу свободу мають учасники судового процесу, тим досконалішими мають бути засоби реагування на можливі виходи за межі допустимої поведінки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснювалося в рамках науково-дослідницької роботи кафедри правосуддя та філософії юридичного факультету Сумського національного аграрного університету.

Наукова новизна одержаних результатів. Оцінюючи підсумки авторського наукового пошуку, варто зупинитися на тих його положеннях або засадничих наукових ідеях, які свідчать про започаткування нових підходів до розуміння зловживання цивільним процесуальним правом і оригінальні дослідницькі рішення цієї проблеми.

Вперше в розвиток законодавчої моделі основних засад цивільного судочинства пропонується концептуальне обґрунтування принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, що включає систему теоретичних положень, що розкривають історичні віхи становлення та розвитку уявлень про неправомірну та недобросовісну процесуальну поведінку, основні наукові підходи до визначення її сутності, видів і співвідношення з суміжними правовими категоріями, межі правомірної реалізації процесуальних прав та необхідні заходи щодо запобігання та протидії можливим порушенням у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах, а також процесуальної відповідальності загалом як гарантії реалізації принципу, що розглядається.

У річизі історичного напрямку досліджень цивільного судочинства автор виділяє основні періоди розвитку принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами:

1) період панування римського права, яке, хоч і не знало сучасного поділу галузей права, проте, пройшло шлях від закріплення абсолютної свободи в реалізації належного права до визначення форм недобросовісної поведінки, що найчастіше зустрічаються та способів протидії їм. Йдеться про пред'явлення безпідставних позовів та заходи майнової та немайнової відповідальності;

2) період рецепції римського права, що ознаменував пошук такої форми здійснення процесуальної діяльності, в якій переважають інтереси правопорядку. Цивільне процесуальне законодавство європейських країн йшло шляхом розробки ефективного на той час механізму боротьби зі

зловживаннями у сфері судового процесу, в основі котрого категорії добросовісності та законного інтересу;

3) зародження уявлень про зловживання процесуальними правами на ниві вітчизняного правознавства: Статути Великого князівства Литовського вже знали випадки безпідставного пред'явлення позову, навмисного неподання всіх доказів у справі, неявки до суду, введення в оману суду. Майнова відповідальність була основним методом протидії порушенням; «Права, за якими судиться малоросійський народ» як заходи відповідальності за зловживання правом передбачав втрату права на позов і певні майнові обтяження; Статут цивільного судочинства 1864 року застосовував штрафні санкції за недобросовісні дії сторін у судовому процесі;

4) період окупації та дії радянського законодавства, яке не даючи визначення поняття «зловживання правом» містило згадку про недобросовісне пред'явлення позову, а також вказівку на обов'язок суду припиняти можливі зловживання цивільними процесуальними правами, спрямовані на затягування судового процесу та обов'язок сторін добросовісно користуватися своїми правами;

5) сучасний етап, який характеризується значним оновленням цивільного процесуального законодавства та розширенням диспозитивних та змагальних правомочностей учасників справи, що вимагає вирішення проблеми меж активної та правомірної поведінки сторін, відповідальності за порушення порядку здійснення цивільних процесуальних дій, можливих видів зловживань процесуальними правами та заходів протидії їм.

Дисертант визначає критерії за допомогою яких можна відмежувати правомірне активне використання права від зловживання ним. За своєю правовою природою цивільне судочинство призначене опосередковувати конфлікт сторін, їх змагання і протидію одна одній. Змагання і протидія в цивільному судочинстві – це норма, а не зловживання. Тому центральним завданням є відшукання відповіді на питання про те, в яких випадках змагання і протидія переростають у зловживання правом.

В дисертації отримали подальший розвиток положення щодо особливостей застосування у цивільному судочинстві категорій, що мають морально-етичний зміст, добросовісності як цивільного процесуального обов'язку та нормативної основи принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

К. О. Кузьменко розглядає зловживання процесуальним правом як особливе цивільне процесуальне правопорушення. Для кваліфікації процесуальної поведінки як цивільного процесуального правопорушення необхідна, виходячи з традиційних загальнотеоретичних уявлень про сутність будь-якого з правопорушень, сукупність наступних умов: 1) дія або бездіяльність; 2) протиправність поведінки; 3) винна поведінка; 4) заподіяння шкоди.

Обґрунтовується, що мета та завдання цивільного судочинства є критеріями або межами визначення процесуальної поведінки як правомірної та допустимої. Порушення обов'язку добросовісного використання

процесуальних прав виявляється у свідомій активній діяльності з метою, яка несумісна в цивільному судочинстві – вихідна засада зловживань процесуальними правами.

В роботі також отримали подальший розвиток положення щодо:

видів недобросовісної процесуальної поведінки, до яких враховуючи інтереси правосуддя та інших учасників судового процесу, варто відносити зловживання цивільними процесуальними правами в суді першої інстанції. До цієї групи зловживань мають бути включені: зловживання правом на судовий захист (юрисдикція та підсудність цивільної справи); зловживання у сфері встановлення обставин цивільної справи; зловживання, спрямовані проти розгляду цивільної справи в розумний строк; зловживання забезпечувальними заходами; зловживання цивільними процесуальними правами в суді апеляційної та касаційної інстанцій;

порушення вимог дотримання меж здійснення суб'єктивних цивільних прав та цивільного процесуального обов'язку щодо добросовісного здійснення учасниками судового процесу своїх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків як концептуальної основи для настання цивільної процесуальної відповідальності за зловживання цивільними процесуальними правами;

зловживань цивільними процесуальними правами представниками сторін як можливими суб'єктами зловживання процесуальними правами. Неправомірна процесуальна діяльність цих суб'єктів при здійсненні представницьких функцій є особливим порушенням принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Правомірна поведінка представників сторін у цивільному судочинстві – це гарантія реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Автором удосконалено поняття «зловживання цивільними процесуальними правами», яке з огляду на стан вітчизняного цивільного судочинства необхідно інтерпретувати в аспекті такої реалізації цивільних процесуальних прав, яка зовні маючи всі ознаки добросовісної та такої, яка відповідає нормативним вимогам, свідомо вчиняється з метою настання негативних наслідків, що виражаються у введенні суду в оману і неможливості іншого учасника справи використати процесуальне право або необхідності нести додаткове обтяження у судовому процесі та наукові підходи до розуміння сутності цивільної процесуальної відповідальності, яка в сучасних умовах законотворчості проявляється здебільшого через заходи процесуального примусу. Це актуалізує виявлення інших способів реагування на порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Наукове та практичне значення отриманих результатів визначається актуальністю вибраної теми.

Викладені теоретичні положення, висновки, пропозиції і рекомендації можуть бути використані:

у науково-дослідницькій сфері – для подальших досліджень актуальних проблем науки цивільного процесуального права, а також для продовження

наукової розробки доктрини принципів цивільного судочинства та концепцій протидії зловживанням цивільними процесуальними правами;

у законопроектній роботі – при внесенні змін і доповнень у Цивільний процесуальний кодекс України та інші процесуальні кодекси України;

у правозастосувальній практиці – для використання судом при трактуванні цивільних процесуальних норм;

у навчальному процесі – у ході викладання навчальної дисципліни «Цивільний процес» та окремих спецкурсів з цієї дисципліни.

Повнота викладення матеріалу дисертації у наукових публікаціях. Основні результати і висновки дисертаційного дослідження опубліковані автором у 4 наукових статтях у фахових виданнях з юридичних наук, а також у 2 тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Ступінь обґрунтованості наукових положень обумовлюється насамперед використанням належних методологічних прийомів та способів вивчення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві. Це дало змогу визначити оптимальну структуру дисертаційного дослідження з таких наукових позицій, що найбільше відповідають авторському баченню поставлених проблем.

Зокрема, класичним загальнонауковим методом цього дослідження стали принципи, закони та категорії діалектики. Застосування цих наукових прийомів сприяло всебічному осмисленню К. О. Кузьменко предмета, що розглядається, виділенню основних ознак зловживання процесуальними правами та форм його прояву, визначенню перспектив законотворчої роботи в цьому напрямку (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 3.1). Серед загальнонаукових способів пізнання також затребуваний був метод системного аналізу, який дав можливість погляду на принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами як цілісну систему, з характерними для неї елементами та чітким логічним взаємозв'язком між ними (підрозділи 1.4, 2.1, 3.1, 3.2). Діяльнісний підхід як один із загальнонаукових методів цього дослідження використовувався автором з метою визначення можливих форм порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, з огляду на особливості руху цивільної справи та закріплену законодавцем стадійність судового процесу (підрозділ 2.4).

У дисертації знайшли широке застосування загальноправові методи вивчення явищ правової дійсності: формально-юридичний метод дозволив сформулювати основні поняття та категорії цього дослідження (підрозділи 1.4, 2.3, 3.1); за допомогою історико-правового аналізу дослідниця виділила ключові періоди становлення доктрини зловживання процесуальними правами, осмислила етапи розвитку вітчизняної правової думки та процесуального законодавства, у тім числі, законодавчі заходи та способи протидії процесуальним правопорушенням у цивільному судочинстві (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3); метод порівняльно-правового дослідження був необхідний для розуміння спільності та відмінності правового регулювання принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами, цивільної процесуальної відповідальності за недотримання порядку

здійснення правосуддя у цивільних справах, розробки прикладів можливих законодавчих рішень у цій частині (підрозділ 3.1).

Метод аналізу судової практики як спеціальний метод дослідження принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами дозволив К. О. Кузьменко виділити найбільш проблемні аспекти сучасного правозастосування ЦПК України, а також запропонувати шляхи оптимізації цивільного судочинства та підвищення його ефективності (підрозділи 2.4, 3.1, 3.2).

Структура та зміст дисертації, її завершеність й відповідність встановленим вимогам щодо оформлення.

Структурно дисертація відображає новий авторський погляд на сутність та основні проблеми реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві. Вона складається з анотацій, вступу, трьох розділів, що об'єднують десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатку.

У першому розділі дисертації автор окреслює загальні теоретико-методологічні підходи до дослідження принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами. Зокрема, дисертант аналізує час появи перших уявлень щодо неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами, простежує за розвитком цього принципу в період Середньовіччя та Нового часу, узагальнює історичний досвід становлення вітчизняного цивільного процесуального законодавства, визначає актуальний стан наукової розробленості принципу неприпустимості з огляду на нормативну заборону недобросовісної процесуальної поведінки, зловживання цивільними процесуальними правами.

У другому розділі дослідження К. О. Кузьменко виділяє сучасні проблеми доктрини принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами й аналізує категорію «добросовісність» як концептуальну основу принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами та інші суміжні правові категорії; визначає сутність та основоположні ознаки принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами; можливі види порушень принципу, що розглядається.

Третій розділ присвячений теоретико-прикладним проблемам цивільної процесуальної відповідальності за порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві. Дослідниця аналізує заходи цивільної процесуальної відповідальності за недобросовісну поведінку в цивільному судочинстві та розглядає правомірну поведінку представників сторін у цивільному судочинстві як гарантію реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, формулює пропозиції та рекомендації щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства і практики його застосування.

Таким чином, зміст дисертації свідчить про досягнення автором мети дослідження та виконання поставлених завдань. Він відображає актуальність

обраної проблематики, наукову новизну теоретичних гіпотез і положень, що висувуються, обґрунтованість пропозицій і рекомендацій.

Дисертаційна робота Кузьменко Кристини Олександрівни «Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві» є комплексною, завершеною, самостійною науковою працею, що містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, а саме: розробку нових теоретичних положень як концептуальних засад функціонування підготовчого провадження, обумовленої особливостями національного розвитку цивільного судочинства, метою та завданнями цього етапу судової діяльності, а також необхідністю вирішення основних проблем правозастосування.

Ознайомлення з дисертацією К. О. Кузьменко свідчить про набуття нею теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних наукових проблем у сфері правознавства, оволодіння сучасною методологією наукової діяльності, що сприяло проведенню наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Оформлення дисертації відповідає вимогам МОН України. Дисертація підготовлена українською мовою. Стиль викладення матеріалу – науковий. Порушень академічної доброчесності офіційним опонентом не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Враховуючи новітні підходи до моделі нормативної регламентації принципів цивільного судочинства та обов'язку добросовісного користування процесуальними правами, які отримали своє обґрунтування в рамках цього дисертаційного дослідження, вважаємо за необхідне детальніше зупинитися на тих конкретних результатах наукового пошуку, які видаються нам певною мірою спірними або дискусійними.

1. Запропоноване в дисертації розуміння зловживання процесуальними правами не в повній мірі враховує особливості цивільних процесуальних відносин, їх конфліктну природу та сутність. К. О. Кузьменко обґрунтовано вважає, що цивільне судочинство спрямоване на розгляд і вирішення спору сторін з протилежними інтересами, представляє собою змагальну протидію двох сторін. Захист прав однієї сторони означає відмову у захисті прав іншої сторони. В системі взаємодії сторін одна з них створює перешкоди для реалізації можливостей іншою і навпаки. Для цього передбачені різноманітні інститути цивільного процесуального права: відзив на позовну заяву, клопотання, заперечення, оскарження тощо. Усі вони є законними та правомірними. Проте в дисертації мала б бути вирішена ключова проблема конструкції зловживання процесуальними правами: як, за допомогою яких підстав можна відмежувати правомірне активне використання права від зловживання ним? Для цивільного процесуального права і цивільного судочинства ця проблема є особливо актуальною.

2. В продовження цієї тези. Залишається незрозумілою, виходячи з тексту дисертації, авторська позиція щодо проблеми потенційно небезпечної судової дискреції при кваліфікації дій як зловживання процесуальним правом,

а також шляхам протидії неправомірній кваліфікації судом активної реалізації прав як зловживання ними.

3. В контексті наукової дискусії, хотілося б почути думку автора щодо бездіяльності як можливої форми зловживання процесуальними правами та мети зловживання цивільними процесуальними правами. На що вони спрямовані?

4. Автором удосконалено поняття «зловживання цивільними процесуальними правами», яке з огляду на стан вітчизняного цивільного судочинства необхідно інтерпретувати в аспекті такої реалізації цивільних процесуальних прав, яка зовні маючи всі ознаки добросовісної та такої, яка відповідає нормативним вимогам, свідомо вчиняється з метою настання негативних наслідків, що виражаються у введенні суду в оману і неможливості іншого учасника справи використати процесуальне право або необхідності нести додаткове обтяження у судовому процесі. Визначення є дискусійним. Варто пояснити, що саме було удосконалено дисертантом.

Але зазначимо, що висловлені зауваження обумовлені виключно новизною запропонованих підходів до проблеми зловживання цивільними процесуальними правами та не можуть вплинути на позитивну оцінку всього дисертаційного дослідження.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Кузьменко Кристини Олександрівни «Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві», подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 – Право за спеціальністю 081 – Право, за змістом, обсягом, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням та оформленням відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» та постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022 року.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук,
старший викладач кафедри права Львівського
національного університету ветеринарної
медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького,
суддя Львівського окружного
адміністративного суду
02 жовтня 2023 року

А. Г. Гулик

Засвідчую справжність
підпису А. Г. Гулика
В.о. голови Львівського окружного
адміністративного суду

В. Я. Мартинюк